

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

ODREDNICE PRILAGODBE OSUĐENIH LICA NA ZATVORSKO OKRUŽENJE

Završni diplomski rad

Ime i prezime studenta:
Almedina Vejzagić

Mentor:
doc.dr. Enedina Hasanbegović - Anić

Sarajevo, 2019

SADRŽAJ:

UVOD	1
Historijski pregled istraživanja prilagodbe zatvorenika na zatvorsko okruženje	4
Teorijski modeli prilagodbe zatvorenika na zatvorsko okruženje	6
CILJ, PROBLEMI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA	11
Cilj istraživanja	11
Problemi istraživanja	11
Hipoteze istraživanja	11
METODE ISTRAŽIVANJA	12
Sudionici istraživanja	12
Mjerni instrumenti	13
Postupak	14
REZULTATI	15
Deskriptivne statističke vrijednosti	15
Glavne analize	16
RASPRAVA	21
ZAKLJUČCI	28
LITERATURA	29
PRILOZI	32

Odrednice prilagodbe osuđenih lica na zatvorsko okruženje

Almedina Vejzagić

Sažetak:

Ovo istraživanje koncipirano je sa ciljem ispitivanja odrednica prilagodbe osuđenih lica na zatvorsko okruženje. Ispitane su razlike u nivou anksioznosti, depresivnosti i psihosomatskih teškoća u odnosu na neka kriminološka (vrijeme provedeno u zatvoru, konzumiranje psihoaktivnih supstanci prije služenja zatvorske kazne i prijašnje iskustvo zatvora) i sociodemografska obilježja (dob). Istraživanje je provedeno na prigodnom uzorku (N=83) osuđenih osoba muškog spola, prosječne dobi $M=32.46$ koji se nalaze na izdržavanju kazne u KPZ poluotvorenog tipa u Sarajevu. Podaci su prikupljeni kombinovanom metodom individualnog i grupnog rada primjenjenom sljedećih mjernih instrumenta: Upitnik o sociodemografskim podacima, Inventar o psihosomatskim problemima, Zungova skala depresivnosti, te Zungova skala anksioznosti. Rezultati pokazuju da postoji statistički značajna razlika u nivou odabranih mjera prilagodbe između ispitanika koji su prvi put u zatvoru i povratnika, kao i onih koji su konzumirali psihoaktivne supstance prije zatvaranja u odnosu na ispitanike koji nisu koristili psihoaktivne supstance. Nadalje, nije utvrđena statistički značajna razlika u nivou depresivnosti, anksioznosti i psihosomatskih teškoća između ispitanika koji su na početku i koji su na sredini izdržavanja kazne, te između mlađih i starijih ispitanika. Dobiveni rezultati su djelomično u skladu sa dosadašnjim empirijskim spoznajama, predstavljaju dopunu dosadašnjim spoznajama iz ovog područja i mogu poslužiti za dizajniranje opsežnijih istraživanja sa ciljem planiranja i provođenja efikasnijih rehabilitacijskih programa na našim prostorima.

Ključne riječi: prilagodba zatvorenika, zatvorsko okruženje, kriminološka obilježja, anksioznost, depresivnost, psihosomatske teškoće

1. UVOD

Prilagodba je napor koji ljudi čine kako bi udovoljili zahtjevima i izazovima koji su im postavljeni od strane svijeta u kojem žive (Feldman, 1989; prema Liu i Chui, 2013), te se ona odnosi na proces mijenjanja i prilagođavanja pojedinih ponašanja da bi ih se dovelo u sklad sa novim okolnostima i okruženjima (Islam-Zwart i Vik, 2004; prema Chen, Lai i Lin, 2014). Obično, na prilagodbu se gleda kao na reakciju na bilo koji zahtjev okoline koji stvara stanje napetosti i prijetnje (Morris i Maisto, 2010; prema Liu 2013).

Istraživanja efekata zatvaranja na zatvorenike imaju dugu i složenu historiju, te su proizvela različita mišljenja i zaključke u proteklih nekoliko decenija. Zatvori su složene organizacije, čija specifična svojstva oblikuju svijet zatvorenika, nekada dovodeći do različitih frustracija (Crewe, 2009; prema Behan, 2013). Tongeren i Klebe (2010) su pregledom istraživanja došli do podataka da zatvorenici doživljavaju različite frustracije zbog novog i nepoznatog okruženje, novih očekivanja i stresora, kao i novih društvenih uloga. Iskazi o zatvorskom životu dosljedno opisuju kulturu međusobnog nepovjerenja, straha, agresije i jedva potisnutog nasilja (Crewe, Warr, Bennett i Smith, 2014). Zatvori su poznati kao mjesta gdje se zločini, zloupotreba droga, ilegalno kockanje, te nezakonita seksualna ponašanja javljaju svakodnevno. Uz veliki porast prestupnika, pogotovo onih koji izdržavaju dulje kazne, osoblje zatvora se suočava sa dva velika izazova. Prvi je rehabilitacija prestupnika, dok ga se istovremeno kažnjava za krivično djelo koje je počinio. Drugi je navesti ih da priznaju da su počinili krivična djela, istovremeno im pomažući da iste prihvate i suoče se sa njima. Historijski gledano, u zatvorima su se provodile različite vrste terapija kako bi zatvorenici, nakon izlaska iz zatvora, mogli bolje živjeti u harmoniji sa drugim ljudima nego što su to mogli prije zatvaranja. Visoke stope recidivizma pokazuju da je društvo pobacilo u postizanju ovoga cilja (Thomas i Zaitzow, 2006).

Zatvorska kazna ne bi trebala da bude štetna, te ukoliko ona izaziva ili pojačava psihološku vulnerabilnost, emocionalne teškoće, jača prokriminalne stavove i agresivna

ponašanja, i ako onemogućava razvoj vještina potrebnih za funkcionisanje van institucije, socijalni ciljevi nisu ispunjeni (Porporino i Zamble, 1984).

Zatvorsko iskustvo se veoma razlikuje od bilo kojeg drugog. Sociolog Donald Clemmer istaknuo je u svojoj klasičnoj knjizi "*Zatvorska zajednica*" (1940, prema DeVeaux, 2013), da zatvorsko iskustvo nije niti normalno, niti prirodno, i da predstavlja jedno od najviše ponižavajućih iskustva u životu određene osobe. Promjene u ponašanju, kognicijama i emocijama osuđenih lica trebale bi biti glavno pitanje u kriminološkim istraživanjima (Zamble, 1992). Zatvor može biti vrlo stresan za zatvorenike dijelom zato što oni imaju malo kontrole nad svojim okruženjem. Zatvorenici jedu, rade, tuširaju se i spavaju kada im je rečeno. Brojne studije pokazuju da zatvorenici pate od viših razina mentalnih i emocionalnih problema u usporedbi s opštom populacijom (Buckaloo, Krug i Nelson, 2009). Pregled literature sugerira da se ljudi u zatvoru suočavaju sa mentalnim propadanjem i apatijom, prolaze kroz promjene ličnosti te imaju poteškoće sa svojim identitetom (DeVeaux, 2013). Nekoliko istraživanja je otkrilo da se osobama u zatvoru može dijagnosticirati posttraumatski stresni poremećaji, kao i drugi psihijatrijski poremećaji, kao što su napadi panike, depresija i paranoja (Grounds i Jamieson, 2003, prema DeVeaux, 2013).

Depresija je najčešći problem mentalnog zdravlja kod zatvorenika, iako su stres i anksioznost također učestali (Boothby i Clements, 2000; prema Buckaloo i sur., 2009). Na primjer, Fazel i Danesh (2002; prema Buckaloo i sur., 2009) su utvrdili da jedan od sedam zatvorenika u zapadnim zemljama ispunjava uvjete za dijagnozu teške depresije. Daljnja istraživanja pokazuju da mladi muškarci, bijelci, koji služe svoju prvu kaznu zatvora obično postižu znatno veći rezultat na Beckovoj skali depresije u usporedbi s drugim zatvorenicima (Boothby i Durham, 1999; prema Buckaloo i sur., 2009). Drugi istraživači su otkrili da je zatvaranje iskustvo koje potiče osjećaj bespomoćnosti, introvertiranost i može narušiti nečiju sposobnost donošenja odluka (Schill i Marcus, 1998, prema DeVeaux, 2013). Nekoliko istraživanja pokazuje da će se psihološki učinci zatvora vjerojatno zadržati neko vrijeme nakon puštanja na slobodu.

Nadalje, učestalost samoubojstva zatvorenika znatno je veća u usporedbi sa opštom populacijom (Farkaš i Žakman-Ban, 2006). Towl (2003, prema Picken, 2012) smatra da je

najснаžniji prediktor samoubistva u zatvorima količina vremena provedenog u određenoj instituciji - 10% onih koji su počinili samoubojstvo učinili su to u roku od 24 sata od dolaska u zatvor, što ukazuje na visok rizik u ovom periodu. Nadalje, istraživanja su pokazala da je odvojenost od porodice primarni razlog za pokušaj samoubistva u zatvoru (Kupers, 1999, prema Picken, 2012). Ukoliko se ne obrati pažnja, visoke razine depresije, stresa i anksioznosti mogu dovesti do povećane zlouporabe droga i samoozljeđivanja među zatvorenicima (Daniel i Fleming 2005; prema Buckaloo i sur, 2009).

Eksperiment proveden na univerzitetu Stanford ranih 1970-ih potvrđuje psihološka oštećenja uzrokovana iskustvom zatvaranja (Haney i Zimbardo, 1998, prema DeVeaux, 2013). Tokom eksperimenta, grupi studenata je nasumice dodjeljena uloga čuvara ili zatvorenika, a zatim su stavljeni u okruženje slično zatvoru. Budući da su sudionici koji su imali ulogu zatvorenika doživjeli intenzivan psihički bol u simuliranom okruženju, istraživači su eksperiment prekinuli nakon šest dana - osam dana prije roka. Određeni broj studenata je iskusio akutnu psihičku traumu, neki od njih su se izjasnili da doživljavaju intenzivne bolove, a pet osoba je bilo pušteno zbog ekstremne depresije, plača, bijesa i akutne anksioznosti koje su pretrpili tokom kratkotrajnog i lažnog zatvaranja. U jednom slučaju istraživači su primijetili da je student zatvorenik razvio psihosomatski osip (Kaye, 1973, prema DeVeaux, 2013). Istraživači su zaključili da je adaptacija na zatvorski život teško iskustvo za svakoga pojedinca. Takvo iskustvo može stvoriti navike razmišljanja i djelovanja koje su vrlo disfunkcionalne i mogu trajno promijeniti osobu (Haney i Zimbardo, 1998, DeVeaux, 2013).

Optimalna prilagodba zatvorenika je od iznimne važnosti za one koji su zaduženi za održavanje sigurnih i humanih zatvora. Kao odgovor, istraživači su generirali veliki broj identificirajućih faktora povezanih sa lošom prilagodbom (Van Voorhis, 1994).

Historijski pregled istraživanja prilagodbe zatvorenika na zatvorsko okruženje

Studije o prilagodbi zatvorskom okruženju imaju dosta dugu historiju, koja datira od Clemmerovih istraživanja iz 1940-ih (Liu, 2013). Clammer (1958; prema Jiang i Winfree 2006; Schmid i Jones, 1993; Dhimi, Ayton i Loewenstein, 2007) je smatrao da zatvorenici pokazuju jedinstveni oblik socijalizacije, koju je nazvao *prizonizacija*, a koju karakteriše, u većoj ili manjoj mjeri, preuzimanje običaja, normi i opšte kulture kazneno - popravne ustanove. Prema Clemmeru (1940, prema Wolfgang, 1961) stepen *prizonizacije* je pod uticajem ličnosti zatvorenika, njegovih socijalnih odnosa prije zatvaranja, pripadnosti neformalnim grupama, posla koji obavlja, te prihvatanju, odnosno odbijanju zatvorskih pravila. Clemmer (1958; prema Thomas i sur., 2006) je utvrdio da zatvorenici sa kraćim kaznama, u trajanju do godinu dana, nisu niti asimilirani u zatvorsku kulturu, niti prizonizirani. Većina ljudi može izdržati deprivacije u kraćem vremenskom periodu, jer mogu vidjeti kraj. Za one koji se suočavaju sa dugim kaznama, zatvor postaje dom i takav život zahtijeva strategije za preživljavanje. Da bi opstali u takvom okruženju, zatvorenici se moraju prilagoditi neugodnim karakteristikama zatvora (Zaitzow, 1999; prema Thomas i sur., 2006).

Druga rana istraživanja su bila usmjerena na model "*boli zatvora*" (engl. *Pains of imprisonment*). Ovaj model je bio usmjeren na često nehumane uvjete britanskih i američkih zatvora zatvorenog tipa za prestupnike sa dugoročnim kaznama. Ti su zatvori karakterizirani lošim uvjetima života, pretrpanim ćelijama, besmislenim i oštrim kaznama, smrtnim kaznama, i nedostatkom smislenog rada i programa rehabilitacije (Cohen i Taylor, 1972; prema Gulone, Jones i Cummins, 2000). Dakle, prilagodba zatvorskom životu je bila koncipirana kao stepen do kojeg zatvorenici mogu izdržati „*boli zatvora*“ (Sykes, 1958, prema Prendi, 2014), koje su definirane kao oduzimanje autonomije, slobode, sigurnosti, veza, dobara i usluga. Autor Gresham Sykes (1958, prema DeVeaux, 2013) karakterizira "*boli zatvora*" kao uskraćivanje ili frustracije, te predlaže da se neke od tih frustracija vide kao ozbiljan napad na ličnost, kao prijetnja na životne ciljeve pojedinca, njihov obrambeni sistem, samopoštovanje ili osjećaj sigurnosti. Ironično, unatoč pretrpanosti i prisilnoj blizini s drugima, zatvori nameću emocionalnu izolaciju, što neki

vide kao najviše iscrpljujući vid zatočeništva. Znatan broj dokaza sugeriraju da kontakti zatvorenika s vanjskim svijetom imaju presudnu ulogu u prilagođavanju i suočavanju sa zatvorskim iskustvima. Kao što Richards (1978; prema Thomas, 2006) sugeriraju, veze sa vanjskim svijetom mogu pomoći ublažiti "*boli zatvora.*" No, kazna uključuje ograničavanje kontakta s vanjskim svijetom. Gibbs (1982; prema Thomas, 2006) tvrdi da zatvori razbijaju psihološku ravnotežu kidajući veze zatvorenika koje bi mogle osigurati izvor sigurnosti u haotičnom okruženju. Stalne prijetnje privatnom prostoru, te fizičkoj i emocionalnoj stabilnosti povećavaju važnost vanjskih kontakata. Dakle, komunikacija s vanjskim svijetom pruža izvor stabilnosti koji smanjuje usamljenost i otuđenost. Mnoge studije su pronašle vezu između čestih posjeta porodice i prijatelja i uspješne prilagodbe (na primjer, Cobeau i Power, 1978, prema Picken, 2012). Isto tako, zatvorenici se bolje prilagođavaju zatvoru kada im se dozvole neke mjere kontrole nad svojim neposrednim okruženjem (McNulty i Huey, 2005, prema Picken, 2012), što ukazuje da zatvori otvorenog i polu-otvorenog tipa omogućavaju bolju prilagodbu u usporedbi sa zatvorima zatvorenog tipa. Temeljna pretpostavka ovog modela, što ne iznenađuje, je da je zatvor štetan za psihološku dobrobit. No, Bukstel i Kilmann (1980, prema Gulone i sur., 2000), u opsežnom pregledu 90 empirijskih studija o psihološkim učincima zatvora, su zaključili da zatvor ne kompromitira psihološku dobrobit svih pojedinaca. Umjesto toga, oni su pokazali da je veza između zatvora i psihološke dobrobiti složeno povezana s nizom varijabli. Uspješna prilagodba na zatvor može ovisiti o nizu faktora, uključujući zatvorenikovu prošlost, individualne karakteristike, situacijske faktore i okolinu (Power, McElroy i Swanson, 1997). Rezultati istraživanja pokazuju da postoje velike individualne razlike u prilagodbi osuđenih lica na zatvorsko okruženje (Hochstetler, Murphy i Simons, 2004).

Teorijski modeli prilagodbe zatvorenika na zatvorsko okruženje

Neki napori da se objasni obrazac prilagodbe zatvorenika su bazirani na *importacijskom modelu*, prema kojem prilagodba na zatvorsko okruženje uglavnom odražava stil života i druge predzatzvorske karakteristike zatvorenika (Irwin i Cressey, 1962; prema Souza i Dhami, 2010; Dhami i sur., 2007; Berg i DeLisi, 2006). Valjanost importacijskog pristupa može se utvrditi ispitivanjem povezanost prilagodbe i predzatzvorskih osobina zatvorenika, kao što je njihovo obrazovanje, zapošljavanje, veze, upotreba droga i / ili alkohola, i prethodno zatvorsko iskustvo. Istraživanja su pokazala da se pojedinci muškog spola bez završene srednje škole i zaposlenja, koji su ovisnici o psihoaktivnim supstancama, koji imaju opsežniju kriminološku historiju, i/ili imaju historiju nasilnog ponašanja, te koji nisu u intimnoj vezi i kojima nedostaje socijalna podrška teže prilagođavaju zatvorskom okruženju i imaju značajno više razinu nedoličnog ponašanja u zatvoru od zatvorenika koji ne posjeduje ove osobine (Drury i DeLisi, 2010).

Istraživači su ispitali učinak obrazovanja i zaposlenosti na prilagodbu, te su pronašli dokaze za importacijski model. Na primjer, Wright (1989) je utvrdio da su, neovisno o rasi, zatvorenici koji se nisu obrazovali dalje od srednje škole imali manje fizičkih problema, no da su imali više ometajućih prekršaja u zatvoru. Zatvorenici koji su prethodno bili nezaposleni imali su više internalnih i fizičkih problema (znakovi tjeskobe), te su češće bili nasilni prema drugim zatvorenicima i imali su više ometajućih prekršaja i eksternalnih problema. Farkaš i Žakman-Ban (2006) su pokazali da se zatvorenici sa višim stupnjem naobrazbe, oni koji su u braku, te koji ne konzumiraju alkohol lakše prilagođavaju zahtjevima penalne institucije. Razina obrazovanja postignuta prije zatvaranja se pokazala negativno povezanom s depresijom, anksioznosti, i disciplinom u zatvoru, dok rasa i prethodno zatvorsko iskustvo nisu (Porporino i Zamble, 1984). Iako bi se očekivalo da povratnici u zatvor pokazuju veći stepen prilagodbe, istraživanja pokazuju da iako iskustvo zatvora nije novo za povratnike, njihova negativana zatvorska iskustva nalikuju onima koji su u zatvoru po prvi put. Povratnici pate od tjeskobe zato što ne mogu utjecati na tijek događaja u vanjskom svijetu, što može dovesti do smanjenog osjećaja socijalnog i osobnog identiteta (Morris i Morris, 1962; prema Souza i sur., 2010). Dollard, Dollard, Byrne i

Byrne (2003) su utvrdili da prijašnja zatvorska iskustva nisu povezana sa boljom emocionalnom prilagodbom.

U novije vrijeme, Dhama i sur. (2007) su otkrili da je kvaliteta zatvorenikova života prije zatvora (definirana time da li je zatvorenika završio srednju školu, da li je zaposlen, da li je u vezi, da li koristi droge, i da li je bio u zatvoru prije) ima izravan utjecaj na njegovo sudjelovanje u programima, osjećaj sreće i ponašanje. Također, Finn (1995; prema Dhama i sur., 2007) je izvijestio da su urbano porijeklo i ekonomska deprivacija pozitivno povezane s disciplinskim prekršajima u zatvoru. Nadalje, postoje određeni faktori koji mogu predisponirati zatvorenika na samoubistva kada se suočavaju sa kriznom situacijom kakva je zatvor. To uključuje: nedavno prekomjerno konzumiranje alkohola i droga, gubitak stabilnih resursa, krivica ili sram, duševne bolesti, historija samoubistva ili približavanje datuma suđenja (Hayes i Blaauw, 1997, prema Picken, 2012).

Međutim, istraživanja pojedinih predzatorskih karakteristika ne mogu imati moć da otkriju kombinirane učinke loše kvalitete života prije zatvora.

Drugi pristup istraživanju prilagodbe na zatvorsko okruženje bazira se na *deprivacijskom modelu* (Dhama i sur., 2007; Berg i sur., 2006). Zatvorenici su lišeni slobode i ograničeni u svom kretanju, heteroseksualnim odnosima, te odnosima s obitelji i prijateljima. Oni također doživljavaju gubitak kontrole i nedostatak usluga i proizvoda u kojima su mogli uživati prije zatvaranja, te gube osjećaj sigurnosti. Deprivacijska teorija predviđa da će zatvorsko okruženje u kojem zatvorenici doživljavaju veći gubitak slobode, manju kontrolu nad dnevnom rutinom, i u kojem je uskraćen pristup rehabilitacijskim programima doprinijeti većoj učestalosti samoubistava (McNulty i Huey, 2005, prema Picken, 2012). Istraživanja su pokazala da je percepcija nedostatka autonomije povezana s psihološkim stresom u zatvorenika (Goodstein, MacKenzie i Shotland 1984.; Wright, 1993; prema Prendi, 2014). Isto tako, deprivacija kontakta s prijateljima i obitelji se pokazala povezanom s lošijim psihičkim zdravljem (Liebling, 1992; Wooldredge, 1999; prema Prendi, 2014). Flanagan (1980; prema Dhama i sur., 2007) je utvrdio da zatvorenici rangiraju odvojenost od bliskih osoba kao najteži problem, nakon čega slijedi nedostatak društvenog života, osjećaj da je život protraćen, te nedostatak seksa. Wright (1989) je

izvijestio da zatvorenici rangiraju potporu kao najveću potrebu, zatim emocionalne povratne informacije, aktivnosti, strukturu, sigurnosti, društvene stimulacije, slobodu i privatnost. Eksplanatorni potencijal deprivacijskog pristupa može se utvrditi ispitivanjem povezanosti prilagodbe i aspekata zatvora, kao što je vrsta zatvora i vrijeme provedeno u njemu.

Istraživanja pokazuju da se obrasci prilagodbe mogu javiti u zavisnosti od količine vremena provedenog u zatvoru. Zamble (1992) je utvrdio da, s vremenom, zatvorenici sa dugotrajnijim kaznama povećavaju učešće u radu i drugim aktivnostima i smanjuju neformalnu socijalizaciju s drugim zatvorenicima. Njihova razina kontakta sa obitelji i prijateljima izvana ostaje konstantna. Nadalje, pojavljuje se smanjeni osjećaj beznađa tijekom vremena, i redukcija disciplinskih prekršaja u zatvoru. Adams i sur. (1994; prema Dhama i sur., 2007) utvrdili su da je vrijeme provedeno u zatvoru pozitivno povezano sa satima provedenim u sudjelovanju u zatvorskim obrazovnim programima, a Sappington (1996; prema Dhama i sur., 2007) je izvijestio da je vrijeme provedeno u zatvoru pozitivno povezano s brojem disciplinskih optužbi. Mnoga istraživanja (Wormith, 1984, MacKenzie i Goodstein, 1985; prema Gulone i sur., 2000; Ostfeld i sur., 1987; prema Farkaš i Žakman-Ban, 2006) su pokazala da je početno razdoblje u zatvoru najstresnije i da zatvorenici u tom periodu postižu visoke skorove na mjerama anksioznosti, depresije i psihosomatskih bolesti. Tokom vremena zatvorenici pokazuju poboljšanje psihološke prilagodbe. Konkretno, samopoštovanje zatvorenika raslo je s vremenom provedenim u zatvoru (Wormith, 1984; prema Gulone i sur., 2000). MacKenzie i Goodstein (1985; prema Gulone i sur., 2000) su također ispitali odnos između duljine vremena provedenog u zatvoru i psihološkog funkcioniranja. Njihova procjena psihološke prilagodbe uključivala je anksioznost, depresiju, psihosomatske bolesti i samopoštovanje, te su i oni došli do rezultata da je početno razdoblje u zatvoru najstresnije. Skupina ispitanika koja je najkraće bila u zatvoru postigla je znatno veći skor od ostalih skupina na mjerama anksioznosti, depresije i psihosomatskih bolesti. Međutim, za razliku od Wormithovih nalaza, razina samopouzdanje je smanjena s povećanim vremenom provedenim u zatvoru. Što se tiče dužine kazne, zatvorenici s kraćim kaznama pokazali su manje psihosomatskih bolesti i

imali niže skorove na mjerama depresije, ali se nisu razlikovali od onih s dužim kaznama na mjerama anksioznost i samopoštovanja.

Nedostatak *deprivacijskog pristupa* je u tome što ne može objasniti činjenicu da postoje razlike u prilagodbi među pojedincima koji su proveli približno isto vremena u zatvoru i žive u komparabilnom zatvorskom okruženju.

Neki istraživači su testirali relativnu valjanost deprivacijskog i importacijskog pristupa u pojedinačnim studijama (npr. Camp, Gaes, Langan, i Saylor, 2003; Frottier, Ritter, Frühwald, Lehr, i Bauer, 2001; Gillespie 2003; Harer i Steffensmeier, 1996; Paterline i Petersen, 1999; Thomas, 1977; prema Dhami i sur., 2007). Pregledom literature Dhami i suradnici (2007) su utvrdili da su mjere importacijskog pristupa (npr. dob, spol, rasa i bračno stanje) bili bolji prediktori zatvorskih prekršaja od mjera deprivacijskog pristupa (npr. razina zatvorske sigurnosti i duljina kazne). Međutim, nekoliko mjera importacijskog pristupa kao što su obrazovanje, zaposlenost, duševne bolesti, ovisnosti, porijeklo, broj nasilnih kaznenih djela i prijašnje zatvorsko iskustvo nisu bili značajni prediktori. Ipak, neke mjere importacijskog pristupa (npr. rasa i dob) se nisu pokazali značajnim prediktorima tih incidenata, dok se razina sigurnosti zatvora (mjera deprivacijskog pristupa) pokazala značajnim prediktorom.

Umjesto usvajanja ili jednog ili drugog pristupa u razumijevanju prilagodbe na kaznu zatvora, nekoliko istraživača je ispitalo interaktivne učinke *deprivacijskog* i *importacijskog pristupa* (Toch, 1977; Toch i Adams, 1989; Wright, 1991; prema Dhami i sur., 2007). Ovakav *integracijski model* naglašava da uvjeti okoline (deprivacija) zajedno sa individualnim karakteristikama (importacija) izgrađuju zatvorsku kulturu (Lahm, 2008, 2009; Sparks, Bottoms, i Hay, 1996; prema Ricciardelli, 2014). Pristupi su viđeni kao kompatibilni jer život prije zatvora može pomoći u oblikovanju načina na koji zatvorenici doživljavaju i reagiraju na deprivaciju. Teoretičari integracijskog modela smatraju da na prilagodbu zatvorskom okruženju utiče kombinacija institucionalnih aranžmana, prošlih i sadašnjih iskustava (Goetting-Howsen 1986., Sparks i sur, 1996; Thomas, 1977; prema Ricciardelli, 2014). Međutim, Wright (1991; prema Dhami i sur., 2007) je utvrdio da interakcija između osobe i okoline nije značajan prediktor disciplinskih prekršaja u zatvoru ili zatvorenikovih internalnih problema (npr. stres), premda se pokazala prediktivnom za

zatvorenikove eksternalne (npr. svađe) i fizičke (npr. ozljede) probleme. Dakle, ostaje otvoreno pitanje prediktivne snage oba pristupa.

Obrasci prilagodbe zatvoru mogu imati značajne implikacije na prilagodbu na život nakon služenja kazne. Na primjer, disciplinski prekršaji u zatvoru su se pokazali kao dobri prediktori recidivizma (Gendreau, Little, i Goggin, 1996; prema Dhami i sur., 2007), dok je sudjelovanje u obrazovnim programima i održavanje obiteljskih veza povezano sa smanjenim recidivizmom (Gerber i Fritsch, 1995; Hairston, 1991; prema Dhami i sur., 2007). Dokazi sugeriraju da uspješna prilagodba na zatvorsko okruženje može utjecati na uspješniju prilagodbu na vanjski svijet kasnije (Gendreau, Little i Goggin, 1996; Gerber i Fritsch, 1995; Hairston, 1991; prema Souza i sur., 2010). Nadalje, uspješna prilagodba na zatvor općenito povećava vjerojatnost da rehabilitacija može biti ostvarena, što dovodi do smanjenja rizika od recidivizma (Zamble i Porporino, 1990; prema Chen i sur., 2014), te samim tim do sigurnijeg i humanijeg društva.

2. CILJ, PROBLEMI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja

Cilj ovog istraživanja jeste ispitati odrednice prilagodbe osuđenih lica na zatvorsko okruženje. Ispitat će se razlike u nivou odabranih mjera prilagodbe (anksioznost, depresivnost i psihosomatski problemi) u odnosu na neka kriminološka (vrijeme provedeno u zatvoru, recidivizam i konzumiranje psihoaktivnih supstanci) i sociodemografska obilježja (dob zatvorenika).

Problemi istraživanja

1. Ispitati razlike u nivou anksioznosti, depresivnosti i psihosomatskih problema u odnosu na dob ispitanika, odnosno između mlađih i starijih od 30 godina.
2. Ispitati razlike u nivou anksioznosti, depresivnosti i psihosomatskih problema u odnosu na neka kriminološka obilježja (vrijeme provedeno u zatvoru, konzumiranje psihoaktivnih supstanci i recidivizam)

Hipoteze istraživanja

1. Na osnovu rezultata dosadašnjih istraživanja očekuju se statistički značajne razlike u odabranim mjerama prilagodbe u odnosu na dob ispitanika
2. U skladu sa rezultatima dosadašnjih istraživanja očekuju se razlike u odabranim mjerama prilagodbe u odnosu na kriminološka obilježja ispitanika, odnosno da će ispitanici koji su na sredini izdržavanja kazne pokazati bolju prilagodbu na mjerama depresije, anksioznosti i psihosomatskih problema u odnosu na zatvorenike koji su na početku izdržavanja kazne, da će ispitanici koji su prije izdržavanja kazne konzumirali psihoaktivne supstance pokazati slabiju prilagodbu u odnosu na ispitanike koji nisu konzumirali iste, te da neće biti razlika na odabranim mjerama prilagodbe između zatvorenika koji prvi put služe kaznu i povratnika.

3. METODE ISTRAŽIVANJA

Sudionici istraživanja

Istraživanje je provedeno na prigodnom uzorku (N=83) osuđenih osoba muškog spola koji se nalaze na izdržavanju kazne u KPZ poluotvorenog tipa u Sarajevu. Ispitanici su u prosjeku imali $M=32.46$ ($SD=7.96$) godina s rasponom dobi od 20 do 63 godine.

U prosjeku, ispitanici su bili osuđeni na 18.5 mjeseci kazne, s rasponom od 1 do 84 mjeseca, a prosjeku su proveli 7.2 mjeseca u zatvoru, s rasponom od 1 do 36 mjeseci. 43% ispitanika je tokom faze prikupljanja podataka bilo na početku izdržavanja kazne, a 57% na sredini izdržavanja kazne. Nadalje 57% ispitanika je prvi put u zatvoru, dok je povratnika 43%. Najčešći razlozi služenja kazne su krivična djela protiv imovine (38.6%) i krivična djela protiv zdravlja ljudi (25.3%), a potom slijedi krivično djelo protiv javnog reda i pravnog prometa (8.4%).

Najveći broj ispitanika ima završenu srednju stručnu spremu (69.9%) i osnovnu školu (22.9%), dok samo njih 2.4% nije završilo osnovnu školu. 49.4% ispitanika ima djecu. U našem uzorku 54.2% ispitanika je u braku ili živi u vanbračnoj zajednici, njih 45,8% nikada nije bilo u braku ili su razvedeni, od čega je njih 44,7% trenutno u intimnoj vezi. Većina ispitanika su naveli da su religiozni (86.7%). Istovremeno 10.8% ih navodi da su prije služenja kazne zloupotrebljavali alkohol, a čak 34.9% njih navodi da su prije služenja kazne konzumirali opojne droge. S obzirom na veoma mali broj ispitanika koji navode da su konzumirali alkohol ispitanici grupirani u kategoriju onih koji su konzumirali bilo koju od navedenih psihoaktivnih supstanci (42.2%), i na kategoriju ispitanika koji nisu konzumirali niti jednu od njih.

Mjerni instrumenti

Upitnik sociodemografskih karakteristika

Upitnik o sociodemografskim podacima je ciljano konstruisan u svrhu ovog ispitivanja, a koji sadržava pitanja o dobi, stepenu obrazovanja, bračnom statusu, roditeljskom statusu i religioznosti, te kriminološkim varijablama. Kriminološke varijable uključivat će prekomjerno konzumiranje alkohola, konzumiranje opojnih droga, visinu aktuelne kazne, vrijeme provedeno u zatvoru u povodu aktuelne kazne, te broj osuđivanosti, odnosno da li su ispitanici prvi put na izdržavanju zatvorske kazne ili su povratnici.

Inventar o psihosomatskim problemima

Inventar o psihosomatskim problemima konstruisala je Vizek-Vidović (1982), a namjenjen je samoprocjeni prisutnosti različitih zdravstvenih ili psihosomatskih tegoba. Inventar se sastoji od 26 čestica koje predstavljaju tipične tjelesne reakcije na stresne podražaje. Zadatak ispitanika je da na skali od tri stupnja označe učestalost pojave svakog od simptoma u posljednjih 15 dana (1 – uopće ne, 2 – ponekad, 3 – često). Ukupni rezultat na skali formiran je jednostavnim zbrajanjem procjena pojedinih čestica. Teoretski je raspon, prema tome, od 26 do 78. Dobivena je visoka unutarnja pouzdanost skale u ovom istraživanju ($\alpha=.92$).

Zungova skala samoprocjene depresivnosti

Predstavlja kvantitativnu mjeru depresije koja mjeri kognitivne, afektivne, fiziološke i bihevioralne aspekte depresije. Skala se sastoji od 20 čestica, od čega je 10 čestica kodirano negativno, a preostalih 10 pozitivno. Sudionik procjenjuje svoje smetnje na skali od 1 do 4: nikada ili vrlo rijetko, ponekad, često, uvijek. Da bi se dobio ukupan rezultat sudionika čestice se sumiraju. Rezultat manji od 50 predstavlja da nema značajnih simptoma depresivnosti. Rezultat od 50 do 60 bodova predstavlja blagu depresivnost, odnosno da ispitanik iskazuje neke depresivne simptome. Rezultat od 60 do 70 bodova ukazuje na umjerenu depresivnost, dok rezultat iznad 70 predstavlja ozbiljnu i veliku depresivnost za koju se preporučuje pomoć stručnjaka. Koeficijent unutarnje pouzdanosti

skale u prethodnim istraživanjima iznosi .85 (Jandrić, 2009). U provedenom istraživanju pouzdanost je visoka i iznosi $\alpha=.88$.

Zungova skala samoprocjene anksioznosti

Skala sadrži 20 tvrdnji koje su okrenute pozitivno ili negativno. Uključeni su afektivni, fiziološki, psihomotorni aspekti anksioznosti. Sudionik procjenjuje svoje smetnje u posljednjih sedam dana na skali od četiri stepena: nikad ili vrlo rijetko, ponekad, često, te većinom ili uvijek. Rezultat 50-59 predstavlja umjerenu anksioznost, 60-69 umjerenu do jaku anksioznost, a 70 i više bodova jaku anksioznost (Mawar, 1991). Cronbach alfa koeficijent koji je dobila Jandrić (2009) iznosi .85, dok u ovom istraživanju dobiveni alfa koeficijent iznosi .89.

Postupak

Nakon dozvole Federalnog ministarstva pravde, podaci su prikupljeni u Kazneno-popravnom zavodu poluotvorenog tipa u Sarajevu. Postupci vezani uz planiranje, organizaciju i sprovedbu ispitivanja vršili su se u dogovoru i uz pomoć zatvorskog psihologa i u skladu sa svim etičkim principima u psihološkim istraživanjima. Prikupljanje podataka se provodilo u kancelariji psihologa, uz prisutnost istog. Sudjelovanje u istraživanju je bilo dobrovoljno. Ispitanicima je u općoj uputi obrazložena svrha ispitivanja i naglašena anonimnost odgovora s ciljem da se motiviraju na iskreno davanje odgovora, a nakon toga dane su specifične upute o načinu ispunjavanja instrumentarija. Ispitanici su radili individualnim tempom uz nadzor ispitivača i, po potrebi, uz dodatna objašnjenja i pomoć pri ispunjavanju upitnika. Primjena kompletnog instrumentarija trajala je između 10 i 15 minuta.

4. REZULTATI

U prvom dijelu poglavlja će ukratko biti prikazane deskriptivne statističke vrijednosti varijabli uključenih u istraživanje, a u drugom dijelu će biti prikazane glavne statističke analize kojima ćemo nastojati odgovoriti na postavljene istraživačke probleme.

Deskriptivne statističke vrijednosti

U tabeli 4.1 prikazane su deskriptivne statističke vrijednosti rezultata koje su ispitanici postigli na skalama anksioznosti, depresivnosti i psihosomatski problemi. Prosječni rezultat na upitniku anksioznosti iznosi $M=36.62$ ($SD=9.59$), što, prema parametrima skale, ukazuje na visoku razinu anksioznosti kod ispitanika. Na upitniku depresivnosti ispitanici u prosjeku ne pokazuju simptome depresivnosti s obzirom da prosječni rezultat na skali iznosi $M=38.59$ ($SD=10.87$). Na upitniku psihosomatskih problema ispitanici pokazuju prosječan rezultat $M=37.99$ ($SD=8.97$), što, s obzirom na teoretski raspon rezultata na skali, pokazuje da ispitanici ne pokazuju visok stupanj psihosomatskih problema.

Kolmogorov-Smirnov test normalnosti distribucija pokazuje da u slučaju distribucija rezultata na skali anksioznosti i psihosomatskih problema ne postoji značajno odstupanje od teoretske normalne distribucije, dok je odstupanje nešto više kod distribucije rezultata na upitniku depresivnosti.

Tabela 4.1

Deskriptivna statistika za skale anksioznosti, depresivnosti i psihosomatskih problema.

	N	mi	ma	M	SD	Ske	SE_	Kurt	SE_	KS	p
		n	x			w	S		D		
Anksioznost	8	23	78	36.6	9.59	1.26	0.26	3.21	0.523	0.08	.15
	3			2		4	4	3		9	2
Depresivnost	8	20	64	38.5	10.8	.463	0.26	-.812	0.523	0.14	.00
	3			9	7		4			8	0
Psihosomatski problemi	8	26	69	37.9	8.97	.886	0.26	1.01	0.523	0.09	.08
	3			9			4	7		1	7

Glavne analize

U nastavku su prikazane glavne analize s ciljem odgovora na postavljene istraživačke probleme. Ispitivane su razlike u nivou odabranih mjera prilagodbe (anksioznost, depresivnost i psihosomatski problemi) u odnosu na neka kriminološka (vrijeme provedeno u zatvoru, recidivizam i konzumiranje psihoaktivnih supstanci) i sociodemografska obilježja (dob zatvorenika). Važno je naglasiti da su, s obzirom na veoma mali broj ispitanika koji navode da su konzumirali alkohol (10%) ispitanici grupirani u kategoriju onih koji su konzumirali bilo koju od navedenih psihoaktivnih supstanci, i na kategoriju ispitanika koji nisu konzumirali niti jednu od njih.

U glavnim statističkim analizama najprije smo ispitali razlike u odabranim mjerama prilagodbe u odnosu na dob ispitanika. Rezultati predstavljeni u tabeli 4.2 pokazuju da se mlađi i stariji ispitanici ne razlikuju značajno u rezultatima postignutim na skali anksioznosti ($t(81)=-.39$; $p>.05$), skali depresivnosti ($t(81)=.79$; $p>.05$) i skali psihosomatskih problema ($t(81)=.97$; $p>.05$).

Tabela 4.2

Razlike između mlađih i starijih ispitanika na skalama anksioznosti, depresivnosti i psihosomatskih problema.

Varijabla	Grupa	N	M	SD	T	df	P
Anksioznost	Do 30 godina	37	37.05	10.07	.39	81	.701
	Više od 30 godina	46	36.26	9.29			
Depresivnost	Do 30 godina	37	39.65	10.78	.79	81	.430
	Više od 30 godina	46	37.74	10.98			
Psihosomatski problemi	Do 30 godina	37	39.08	8.54	.97	81	.338
	Više od 30 godina	46	37.13	9.31			

Nadalje, ispitali smo razlike u nivou anksioznosti, depresivnosti i psihosomatskih problema u odnosu na vrijeme provedeno u zatvoru, recidivizam i konzumiranje psihoaktivnih supstanci. Rezultati su predstavljeni u tabelama 4.3., 4.4. i 4.5.

U tabeli 4.3. su predstavljene rezultati t testa za nezavisne uzorke kojima je ispitana razlika između ispitanika koji su na početku izdržavanja kazne i na sredini izdržavanja kazne na skalama anksioznosti, depresivnosti i psihosomatskih problema. Rezultati pokazuju da ne postoje razlike između ispitanika koji su na početku i na sredini izdržavanja kazne na skalama anksioznosti ($t(81)=-.27$; $p>.05$), depresivnosti ($t(81)=1.58$; $p>.05$) i psihosomatskih problema ($t(81)=-.04$; $p>.05$).

Tabela 4.3

Razlike između ispitanika koji su na početku i na sredini izdržavanja kazne na skalama anksioznosti, depresivnosti i psihosomatskih problema.

Varijabla	Grupa	N	M	SD	T	df	P
Anksioznost	Na početku izdržavanja kazne	36	36.31	8.15	-.27	81	.791
	Na sredini izdržavanja kazne	47	36.87	10.65			
Depresivnost	Na početku izdržavanja kazne	36	40.72	10.37	1.58	81	.118
	Na sredini izdržavanja kazne	47	36.96	11.07			
Psihosomatski problemi	Na početku izdržavanja kazne	36	38.03	7.18	.04	81	.972
	Na sredini izdržavanja kazne	47	37.96	10.22			

S obzirom na veoma mali broj ispitanika koji navode da su konzumirali alkohol (10%) ispitanici su grupirani u kategoriju onih koji su konzumirali bilo koju od navedenih supstanci, i na kategoriju ispitanika koji nisu konzumirali niti jednu od navedenih supstanci. Rezultati u tabeli 4.4. pokazuju da ispitanici koji su prije izdržavanja kazne zlorabljivali opojne supstance postižu značajno više rezultate na skali anksioznosti ($t(81)=2.72$; $p<.01$), skali depresivnosti ($t(81)=3.20$; $p<.01$) i skali psihosomatskih problema ($t(81)=3.05$; $p<.01$) u usporedbi sa ispitanicima koji nisu konzumirali psihoaktivne supstance. Dakle, ispitanici koji su prije izdržavanja kazne zlorabljivali psihoaktivne supstance pokazuju značajno više problema u prilagodbi na izdržavanje zatvorske kazne.

Tabela 4.4

Razlike između ispitanika koji su zlorabljivali psihoaktivne supstance, i onih koji ih nisu konzumirali na skalama anksioznosti, depresivnosti i psihosomatskih problema.

Varijabla	Grupa	N	M	SD	T	df	P
Anksioznost	Zlorabljivali psihoaktivne supstance	35	39.86	8.54	2.72	81	.008
	Nisu konzumirali	48	34.27	9.71			
Depresivnost	Zlorabljivali psihoaktivne supstance	35	42.83	10.58	3.20	81	.002
	Nisu konzumirali	48	35.50	10.10			
Psihosomatski problemi	Zlorabljivali psihoaktivne supstance	35	41.34	8.14	3.05	81	.003
	Nisu konzumirali	48	35.54	8.84			

Također, ispitane su razlike između ispitanika koji su prvi put u zatvoru i povratnika na skalama anksioznosti, depresivnosti i psihosomatskih problema. Rezultati u tabeli 4.5 pokazuju da se ispitanici koji su prvi put u zatvoru, značajno razlikuju od ispitanika koji su povratnici u zatvor na skali anksioznosti ($t(81)=-3.69$; $p<.01$), skali depresivnosti ($t(81)=-3.70$; $p<.01$), kao i na skali psihosomatskih problema ($t(81)=-3.35$; $p<.01$). Na sve tri zavisne varijable ispitanici koji su povratnici u zatvor postižu više rezultate na mjerama prilagodbe od ispitanika koji su prvi put na izdržavanju kazne.

Tabela 4.5

Razlike između ispitanika koji su prvi put u zatvoru i povratnika na skalama anksioznosti, depresivnosti i psihosomatskih problema.

Varijabla	Grupa	N	M	SD	T	df	P
Anksioznost	Prvi put u zatvoru	48	33.54	7.33	-3.69	81	.000
	Povratnik u zatvor	35	40.86	10.76			
Depresivnost	Prvi put u zatvoru	48	35.08	8.38	-3.70	81	.000
	Povratnik u zatvor	35	43.40	12.11			
Psihosomatski problemi	Prvi put u zatvoru	48	35.33	7.28	-3.35	81	.001
	Povratnik u zatvor	35	41.63	9.87			

Rezultati Hi kvadrat testa u Tabeli 4.6. pokazuju da postoji interakcija među varijablama zloupotreba psihoaktivnih supstanci i toga da li su ispitanici prvi put u zatvoru ili povratnici. Posmatrano na nivou cijelog uzorka, 13.3% ispitanika su prvi put u zatvoru i zloupotrebljavaju psihoaktivne supstance, dok 28.9% njih koji spadaju u kategoriju povratnika je zloupotrebljavalo psihoaktivne supstance prije služenja zatvorske kazne. U totalu, postotak onih koji su zloupotrebljavali psihoaktivne supstance prije zatvaranja je više nego dvostruko veći u kategoriji ispitanika koji su povratnici, dok su rezultati suprotni u slučaju onih koji nisu zloupotrebljavali psihoaktivne supstance. Ovaj rezultat implicira da bi rezultat koji pokazuje da ispitanici koji su povratnici u zatvor postižu više rezultate od ispitanika koji su prvi put na izdržavanju kazne mogao biti objašnjen razlikama u korištenju psihoaktivnih supstanci.

Tabela 4.6.

Testiranje razlika između ispitanika koji su prvi put u zatvoru i povratnika u odnosu na upotrebu psihoaktivnih supstanci

Grupa	Zloupotreba psihoaktivnih supstanci		Total	χ^2	df	P
	Da %	Ne %				
Prvi put u zatvoru	13.3	44.6	57.8	17.30	1	.000
Povratnik u zatvor	28.9	13.3	42.2			
Total	42.2	57.8	100			

5. RASPRAVA

Prilagodba na zatvorsko okruženje je na našim prostorima nedovoljno istražena tema koja zaslužuje dodatnu pažnju u istraživanjima i praksi. Cilj ovog istraživanja jeste ispitati odrednice prilagodbe osuđenih lica na zatvorsko okruženje. Nastojale su se ispitati razlike u nivou odabranih mjera prilagodbe (anksioznost, depresivnost i psihosomatski problemi) u odnosu na neka kriminološka (vrijeme provedeno u zatvoru, recidivizam i konzumiranje psihoaktivnih supstanci) i sociodemografska obilježja (dob zatvorenika).

Dokazi sugeriraju da uspješna prilagodba na zatvorsko okruženje može utjecati na uspješniju prilagodbu na vanjski svijet kasnije (Gendreau, Little i Goggin, 1996; Gerber i Fritsch, 1995; Hairston, 1991; prema Souza i Dhimi, 2010). Dakle, uvid u iskustva zatvorenika može pridonijeti našem razumijevanju toga kako zatvorsko iskustvo određuje kasnija vanzatorska iskustva. Također, takvo razumijevanje može doprinijeti razvoju zatvorskih režima i politika koji bi olakšali prilagodbu na zatvor i posljedično smanjiti recidivizam.

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da se mlađi i stariji ispitanici se ne razlikuju značajno u rezultatima postignutim na mjerama anksioznosti, depresivnosti i psihosomatskih problema, što je suprotan nalaz onima koji su dobiveni u prijašnjim istraživanjima koji pokazuju da zatvorenici mlađi od 30 godina izvještavaju o višim nivoima depresivnosti i anksioznosti od starijih zatvorenika (Drury i DeLesi, 2010). Nadalje, rezultati istraživanja Boothbya i Durhama (1999; prema Buckaloo i sur., 2009) pokazuju da mladi muškarci, bijelci, koji služe svoju prvu kaznu zatvora obično postižu znatno veći rezultat na Beckovoj skali depresije u usporedbi s drugim zatvorenicima.

Nadalje, rezultati ovog istraživanja pokazuju da ne postoje razlike između ispitanika na mjerama anksioznosti, depresivnosti i psihosomatskih problema između ispitanika koji su na početku i onih koji su na sredini izdržavanja kazne. Ovakav rezultat je oprečan nalazima dobivenim u ranije prikazanim studijama (Wormith, 1984, MacKenzie i Goodstein, 1985; prema Gulone i sur., 2000; Ostfeld i sur., 1987; prema Farkaš i Žakman-Ban, 2006; MacKenzie i Goodstein, 1985; prema Gulone i sur., 2000), koji pokazuju da je rano razdoblje u zatvoru nastresnije, te da tokom vremena zatvorenici pokazuju poboljšanje

psihološke prilagodbe. U našem istraživanju, ispitanici su u prosjeku bili osuđeni na 18.5 mjeseci kazne, sa rasponom od 1 do 84 mjeseca, a u prosjeku su proveli 7.2 mjeseca u zatvoru, sa rasponom od 1 do 36 mjeseci. Iako je u ovom istraživanju, od sveukupnog broja ispitanika, njih 43% je tokom prikupljanja podataka bilo na početku izdržavanja kazne, a 57% na sredini izdržavanja kazne, sudionici ovog istraživanja su imali relativno kratke kazne, te je sama anticipacija brzog okončanja kazne mogla da olakša proces prilagodbe na zatvorsko okruženje. Metodološki nije bilo moguće ujednačiti ispitanike u dvije grupe onih koji imaju duže i kraće kazne, što je jedno od metodoloških ograničenja ovog istraživanja i nešto što bi neka od budućih trebala da uzmu u obzir.

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da ispitanici koji su prije izdržavanja kazne konzumirali psihoaktivne supstance pokazuju značajno više problema u odabranim mjerama prilagodbe na izdržavanje zatvorske kazne, što je u skladu sa teorijskim okvirom i rezultatima prethodnih istraživanja. Hayes i Blaauw (1997, prema Picken 2012) su pronašli da postoje određeni faktori koji mogu predisponirati zatvorenika na samoubistva kada se suočavaju sa kriznom situacijom kakva je zatvor. To uključuje: nedavno prekomjerno konzumiranje alkohola i droga, gubitak stabilnih resursa, krivica ili sram, duševne bolesti, historija samoubistva ili približavanje datuma suđenja. Nadalje, Farkaš i Žakman-Ban (2006) su pokazali da se zatvorenici koji ne konzumiraju alkohol lakše prilagođavaju zahtjevima penalne institucije.

Teorija i nalazi prethodnih istraživanja nam pokazuju da, iako bi se takav nalaz očekivao, zatvorenici koji su prvi put u zatvoru ne pokazuju statistički značajno slabiju prilagodbu na zatvorsko okruženje od osoba koji su povratnici u zatvor (Morris i Morris, 1962; prema Swoza i sur., 2010; Dollard i sur., 2003). Međutim, rezultati ovog istraživanja pokazuju da se ispitanici koji su prvi put u zatvoru, značajno razlikuju od ispitanika koji su povratnici u zatvor na odabranim mjerama prilagodbe. Na sve tri zavisne varijable ispitanici koji su povratnici u zatvor postižu veće rezultate od ispitanika koji su prvi put na izdržavanju kazne. Rezultati dodatnih analiza su pokazali da su ispitanici koji su povratnici u zatvor statistički značajno više konzumirali psihoaktivne supstance u odnosu na ispitanike koji su prvi put u zatvoru. Postotak ispitanika u ovom istraživanju koji su konzumirali psihoaktivne supstance prije zatvaranja je više nego dvostruko veći u kategoriji ispitanika

koji su povratnici, dok su rezultati suprotni u slučaju onih koji nisu konzumirali psihoaktivne supstance. Ovaj rezultat implicira da bi rezultat koji pokazuje da ispitanici koji su povratnici u zatvor postižu više rezultate od ispitanika koji su prvi put na izdržavanju kazne mogao biti objašnjen razlikama u korištenju psihoaktivnih supstanci.

Kao što je ranije istaknuto, većina ispitanika ovog istraživanja je navela da su religiozni (86.7%). Religioznost je osobna varijabla koja je u literaturi svrstana među najvažnije činitelje prilagodbe osuđenika. Postoje značajni dokazi da religioznost doprinosi osjećaju blagostanja, smanjuje stres i povećava opće zdravlje (Ellisov, Boardman, Williams, i Jackson, 2001; Idler, 1995; prema Thomas, 2006). Dakle, religioznost u zatvoru može dovesti do povećane prilagodbe na zatvorsko okruženje mjereno takvim psihološkim čimbenicima kao što su smanjen stres, povećan osjećaja samopoštovanja, osjećaj efikasnosti i kontrole nad vlastitim životom, te sposobnost za promjenu sebe i okruženja (Barringer, 1998; Colson, 1979; prema Thomas 2006). Istraživanja nam pokazuju da vjernici lakše podnose emocionalnu krizu uzrokovanu zatvaranjem, te lakše podnose deprivacije u zatvoru (Johnson i Larson, 1998). Nekoliko studija također potvrđuje da je većina zatvorenika sklonija da bude religioznija od opće populacije (Stein, 1980). Ispitanici u ovom istraživanju nisu pokazali visok stupanj depresivnosti i psihosomatskih problema, a pregled literature nam pokazuje da su to dva problema koja su veoma zastupljena među zatvorskom populacijom. Koeing (2004) je ispitivao religijske karakteristike zatvorenika starijih od 50 godina. Rezultati su pokazali da je 32% zatvorenika označilo religiju kao najvažniji faktor koji im pomaže u suočavanju. Intrinzična religioznost zatvorenika i percipirana važnost religije bile su obrnuto povezane sa depresivnim simptomima. Autor je zaključio da su religijska vjerovanje, aktivnosti, iskustvo i intrinzična religioznost važni faktori za prilagodbu i ponašanje starijih zatvorenika. Svakako, religioznost bi, između ostalog, upotrebom objektivnijih mjera, mogla imati veću vrijednost u predikciji prilagodbe osuđenika nego kada je dobivena samoprocjenama. Treba imati na umu da je nalaz koji pokazuje da se 86.7% zatvorenika izjasnilo kao religiozno rezultat samoiskaza, odgovora na jednu česticu zatvorenog tipa, a ne objektivnijih mjera koje su ponekad korištene u istraživanjima drugih autora, kao što je npr. opservacija broja propisanih molitvi

(frekvencija posjeta vjerskim službama) i slično. Buduća istraživanja bi trebala istražiti povezanost religije i religioznosti na prilagodbu zatvorskom okruženju koristeći neke od objektivnijih mjera.

Nadalje, potrebno je naglasiti da kriminalni način života podrazumijeva posvećenost kriminalu kao karijeri. Prestupnici jednostavno gledaju na opasnost od zatvaranja kao profesionalni rizik ili prihvatljivi rizik koji je povezan sa takvim načinom života (Åkerström, 1985). Prema tome, rizik od zatvaranja je očekivani i prihvaćeni deo kriminalnog načina života, te sama posvećenost istom priprema prestupnika na izdržavanje kazne (Akerstrom, 1985; Irwin i Austin, 1997). Također, unutar kriminalne subkulture, odslužena zatvorska kazna može obezbijediti bolji status osobe među drugim počinocima kriminalnih djela. Posljedično, možemo reći da su neki od ispitanika u našem istraživanju bili spremni na izdržavanje zatvorske kazne, jer su je prihvatili kao neminovnost načina života koji žive, te samim tim služenje zatvora nije situacija koja bi kod njih prouzrokovala anksiozne, depresivne ili psihosomatske probleme i simptome.

Potrebna su daljna istraživanja, osobito na našim prostorima, kako bismo interpretirali, potvrdili, ili pak pobili nalaze ovog istraživanja.

Prije izvođenja zaključka, svakako je neophodno istaknuti određene nedostatke koji ograničavaju vrijednost dobivenih rezultata, kao i praktične implikacije ovog istraživanja. Najprije, kao i kod svih istraživanja korelacijskog tipa, otežano je izvođenje zaključaka o uzročno-posljedičnim odnosima među ispitivanim varijablama. Tako na primjer, na osnovu dobivenih rezultata, ne možemo sa sigurnošću da tvrdimo da zlupotreba psihoaktivnih supstanci dovodi do simptoma anksioznosti, depresije i psihosomatskih problema, kao ni da, zbog izraženijih simptoma anksioznosti depresije i psihosomatskih problema dolazi do zloupotrebe psihoaktivnih supstanci.

Važno ograničenje je povezano i sa upotrebom instrumenata samoprocjene. Mjere samoprocjene mogu pružiti ekstremno korisne kliničke informacije pretpostavljajući da ispitanik ima uvid u vlastito doživljavanje i ponašanje te da je motiviran da odgovori iskreno (Cohen i Swerdlik, 1999, prema Dollard i sur., 2003). Istraživači u ovom području se mogu susretati sa problemima valjanosti i pouzdanosti odgovora ispitanika budući da

sama test okolina (zatvor) nesumnjivo može da utječe na odgovore sudionika, odnosno na spremnost davanja iskrenih odgovora koji nisu pod utjecajem socijalne prihvatljivosti i drugih faktora. Dakle, postavlja se pitanje koliko su njihovi odgovori sukladni stvarnom doživljavanju i ponašanju. Ove metodološke probleme nastojali smo kontrolirati tako što je učešće u istraživanju bilo anonimno i zagarantovana je maksimalna povjerljivost dobivenih podataka.

U odnosu na karakteristike uzorka, potreban je veći broj ispitanika, kako bismo povećali snagu dobivenih rezultata. Naredna istraživanja bi trebala uzeti u obzir i druge karakteristike zatvorenika, ličnosti, kao i karakteristike njihovog okruženja, na primjer, da li je zatvor u kojem borave prenapučen itd. Nadalje, buduća istraživanja bi trebala istražiti da li postoje razlike u prilagodbi na zatvorsko okruženje između ženskih i muških ispitanika, maloljetnika i odraslih zatvorenika, te između zatvorenika koji su smješteni u zatvor poluotvorenog tipa i onih koji su smješteni u ustanove zatvorenog tipa. Također, podaci analizirani u ovom istraživanju su prikupljeni u jednoj tački mjerenja. Bilo bi interesantno provesti longitudinalnu studiju i pratiti da li se i na koji način mijenja i razvija prilagodba zatvorenika u odnosu na različite faze vremena provedenog u zatvoru.

Recidivizam, kao pojava ponovnog činjenja krivičnih djela nakon prethodne osude za kriminalni akt, predstavlja poseban problem penalne prakse. 43% ispitanika u ovom istraživanju su osobe koje su već imale zatvorsko iskustvo. Ovaj podatak nam govori da je nivo recidivizma značajan u Centralnom zatvoru u Sarajevu, te da prethodno izrečene krivične sankcije nisu ostvarile željeni rezultat, da je došlo do ponovnog vršenja krivičnog djela, što ukazuje na potrebu preispitivanja kvaliteta prethodno preduzetih mjera tokom zatvorskog tretmana. Također, mnogi čimbenici, nakon puštanja zatvorenika na slobodu, mogu da utječu na povećanje recidivizma. Na primjer, nezaposlenost je jedan od ozbiljnih problema s kojima se bivši zatvorenici suočavaju u procesu tranzicije u društvo. Studije (Nsanze, 2007) pokazuju da nedostatak alternativnih mogućnosti djelovanja na neki način prisiljava bivše zatvorenike da počine zločin kao što je krađa kako bi obezbijedili obroke. Također, društvo posmatra bivše zatvorenike na drugačiji način nego druge pripadnike populacije. Posmatranje zatvorenika kroz prizmu nepovjerenja i odnošenje prema njima sa velikom predostrožnošću dovodi do toga da su diskriminirani u društvu i da imaju manje

šanse od ostalih članova društva da nađu posao, smještaj i dobiju potrebnu socijalnu podršku. Uspješnost postpenalne prilagodbe često ovisi o prirodi i kvaliteti potpore koja se pruža u zajednici, a na koju se najčešće usmjerava najniža količina društvene pažnje i resursa. Sve prethodno navedeno implicira da praksa rehabilitacijskih programa u Centralnom zatvoru u Sarajevu, ograničeni ljudski resursi, te sama nezainteresiranost relevantnih institucija za pitanje zatvorenika, njihove rehabilitacije i integracije u društvo možda dovodi do visokog recidivizma, odnosno da kazneno popravni zavod ne obnaša na kvalitetan način svoju popravnu ulogu.

Pregled literature nam pokazuje da zatvori širom svijeta koriste učinkovite rehabilitacijske programe. Na primjer, Program jačanja kognitivnih vještina je dizajniran na način da potiče zatvorenike da „*ispravno misle*“, te samim time da ispravno postupaju i postanu građani koji se pridržavaju zakona (Matthews i Pitts, 1998). Istraživanja pokazuju da su zatvorenici koji su učestvovali u ovom programu pokazali poboljšanje na mjerama samopouzdanja i samopoštovanja, popravili ponašanje u zatvoru i interpersonalne vještine (Clarke, Simmonds i Wydall, 2004). Nadalje, jedan od rehabilitacijskih programa koji se pokazao veoma učinkovitim jeste i rehabilitacija zatvorenika kroz rad sa životinjama (engl. *Pet therapy*). U trogodišnjoj studiji dr. Sandre Merriam-Arduini je pokazano da je ovakav program izazvao poboljšanja u ponašanju, posebno u oblastima poštovanja autoriteta, društvene interakcije i liderstva. Merriam-Arduini objašnjava da su oni koji su završili program pokazali poboljšanje u oblastima iskrenosti, empatije, društvenog rasta, samopouzdanja i osjećaja postignuća (Deaton, 2005, prema McCormack, 2016).,te su zatvorenici koji su bili u programu koji je uključivao rad sa životinjama pokazali smanjeni recidivizam (Strimple, 2003, prema Britton i Button, 2005).

Psihološka stanja i prilagođenost osuđenika u toku izdržavanja kazne imaju značajan utjecaj i na sposobnost uspješne reintegracije nakon otpusta, te je stoga ispitivanje faktora koji ih određuju od velike važnosti radi pravovremenih intervencija. Dobiveni rezultati mogu pružiti pomoć potencijalno zainteresovanim institucijama u osmišljavanju programa za pomoć osuđenicima u prilagodbi te time i za podizanje kvalitete rehabilitacije. Ukoliko zatvorenicima damo mogućnosti za sticanje novih vještina i radnih iskustva

pomoći ćemo im da se drže podalje od kriminala kada napuste zatvor, čime doprinosimo ukupnoj misiji kazneno popravnih ustanova, a to je doprinosenje javnoj sigurnosti grada i države.

Na našim prostorima je izuzetno mali broj istraživanja ovakve vrste. Kako bismo razumjeli prilagodbu na zatvorsko okruženja, koja može da utiče na prilagodbu na vanjski svijet, i samim tim povećati ili smanjiti recidivizam, te doprinijeti sigurnijem okruženju za sve stanovnike jednog grada ili države, neophodno je da se ovoj temi posveti mnogo veća pozornost nego do sada.

Posmatrajući rezultate ovog istraživanja stiče se dojam da se zatvorenici koji služe kaznu u Centralnom zatvoru u Sarajevu prilagođavaju na drugačiji način od zatvorenika iz drugih država Evrope i svijeta. Da li je ovakav rezultat odraz specifične situacije u specifičnoj državi kao što je Bosna i Hercegovina, ili pak nečega drugog je pitanje na koje buduća istraživanja tek treba da odgovore.

6. ZAKLJUČCI

Na temelju istraživanja koje je provedeno na uzorku od 83 osobe osuđene na izdržavanje zatvorske kazne u KPZ poluotvorenog tipa u Sarajevu, moguće je izvesti nekoliko općenitih zaključaka:

1. Rezultati ovog istraživanja se mlađi i stariji ispitanici ne razlikuju značajno u rezultatima postignutim na upitniku anksioznosti, upitniku depresivnosti i upitniku psihosomatskih problema.
2. Nije utvrđena statistički značajna razlika u nivou depresivnosti, anksioznosti i psihosomatskih teškoća između ispitanika koji su na početku i koji su na sredini izdržavanja kazne. Rezultati pokazuju da postoji statistički značajna razlika u nivou odabranih mjera prilagodbe između ispitanika koji su prvi put u zatvoru i povratnika, kao i onih koji su konzumirali psihoaktivne supstance prije zatvaranja u odnosu na ispitanike koji nisu koristili psihoaktivne supstance.

7. LITERATURA

- Akerstrom, M. (1985). *Crooks and squares (2nd ed.)*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Berg, M.T., DeLisi, M. (2006). The correctional melting pot: Race, ethnicity, citizenship, and prison violence. *Journal of Criminal Justice*, 34, 631-642
- Berry, A., Borgi, M., Francia, N., Alleva, E., Cirulli, F. (2013). Use of Assistance and Therapy Dogs for Children with Autism Spectrum Disorders: A Critical Review of the Current Evidence. *The journal of alternative and complementary medicine*, 19 (2), 73-80
- Britton, D.M, Button, A. (2005). Prison Pups: Assessing the Effects of Dog Training Programs in Correctional Facilities. *Journal of Family Social Work*, Vol. 9(4), 79- 95
- Buckaloo, B.J., Krug, K.S., Nelson, K.B. (2009). Exercise and the Low-Security Inmate Changes in Depression, Stress, and Anxiety. *The Prison Journal*, 89(3), 328-343
- Chen, Y., Lai, Y., Lin, C. (2014). The Impact of Prison Adjustment Among Women Offenders: A Taiwanese Perspective, *The Prison Journal*, 94(1), 7–29
- Clarke, A., Simmonds, R., Wydall, S. (2004). *Delivering cognitive skills programmes in prison: A qualitative study*. <https://www.bipsolutions.com/docstore/pdf/7384.pdf>
- Crewe, B., Warr, J., Bennett, P., Smith, A. (2014). The emotional geography of prison life. *Theoretical Criminology*, 18(1), 56–74
- DeVeaux , M. (2013). The Trauma of the Incarceration Experience, *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review*, 48, 257-277
- Dhami, M.K., Ayton, P., Loewenstein, G. (2007). Adaptation to imprisonment: indigenous or imported?. *Criminal justice and behavior*, 34(8), 1085-1100
- Dollard, J.T., Dollard, M.F., Byrne M.K. i Byrne, S (2003). Correctional Officer Rating of Prisoner Adjustment on Entry to Prison. *Interational Journal of Forensic Psychology*, 1(1), 92-102
- Drury, A.J., DeLisi, M. (2010). The Past Is Prologue: Prior Adjustment to Prison and Institutional Misconduct. *The Prison Journal*, 90(3), 331-352

- Farkaš, R., Žakman-Ban, V. (2006). Obilježja procesa prilagodbe zatvorskim uvjetima zatvorenika/zatvorenica s obzirom na sociodemografske i kriminološke osobnosti. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13(2), 957-990
- Gulone, E., Jones, T., Cummins, R. (2000). Coping Styles and Prison Experience as Predictors of Psychological Well-Being in Male Prisoners. *Psychiatry, Psychology and Law*, 7(1), 170-181
- Hochstetler, A., Murphy, D.S., Simons, R.L. (2004). Damaged Goods: Exploring Predictors of Distress in Prison Inmates. *Crime i Delinquency*, 50(3), 436-457
- Irwin, J., i Austin, J. (1997). *It's about time: American's imprisonment binge. (2nd ed.)*. London: Wadsworth.
- Jandrić, D. (2009). Spolne razlike u odnosu između agresivnosti i depresije. Diplomski rad. Filozofski fakultet. Sveučilište u Zagrebu, Zagreb.
- Jiang, S., Winfree, L.T. (2006). Social Support, Gender, and Inmate Adjustment to Prison Life: Insights From a National Sample. *The Prison Journal*, 86(1), 32-55
- Johnson, B.R., Larson, D.B., (1998). The faith factor. *Corrections Today*, 60(3), 106-109
- Koenig, H. G. (2004). Religion and older men in prison. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 10(3), 219–230.
- Liu, L., Chui, W.H. (2013). Social Support and Chinese Female Offenders' Prison Adjustment. *The Prison Journal*, 94(1), 30-51
- Matthews, R., Pitts, J. (1998). Rehabilitation, Recidivism and Realism: Evaluating Violence Reduction Programs in Prison. *The Prison Journal*, 78(4), 390-405
- Mawar, R.J. (1991). Personality and susceptibility to positive and negative emotional states. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(1), 132-140
- McCormack, Jessica (2016). Benefit of Animal-assisted Therapy Programs in Prison. *ESSAI*:14(27), 103-105.
- Montgomery, M.J., Turner, R.G. (2013). Gender, religion, and prison adjustment of offenders. *International Journal of Arts and Commerce*, 2(4), 149-157
- Nsanze, C.F., (2007). *The ex-prisoners' transition processes into society. The case study at Gothenburg City – Sweden*. Goteborg: University of Goteborg, Department of Social Work

- Picken, J. (2012.). The coping strategies, adjustment and well being of male inmates in the prison enviroment. *Internet Journal of Criminology*, 1-29.
- Porporino, F.J., Zamble, E. (1984). Coping with Imprisonment. *Canadian Journal of Criminology*, 26, 403-421
- Power, K., McElroy, J., i Swanson, V. (1997). Coping abilities and prisoners: Perception of suicidal risk management. *The Howard Journal*, 36, 378-392.
- Prendi, A. (2014). Psychological Wellbeing of the Minor in Conflict with the Law. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(4), 488-494
- Ricciardelli, R. (2014). Coping Strategies: Investigating How Male Prisoners Manage the Threat of Victimization in Federal Prisons, *The Prison Journal*, 94(4), 411–434
- Schmid, T.J., Jones, R.S. (1993). Ambivalent actions: Prison Adaptation Strategies of First Time, Short-Term Inmates. *Journal of Contemporary Ethnography*, 21(4), 439-463
- Souza, K.A., Dhami, M.K. (2010). First-Time and Recurrent Inmates' Experiences of Imprisonment. *Criminal Justice and Behaviour*, 37(12), 1330-1342
- Stein, G., (1980). An Anthology of Atheism and Rationalism, Prometheus Books, Buffalo, New York, USA, 1980, p. 244.
- Thomas, J., Zaitzow, B.H. (2006). Conning or Conversion? The Role of Religion in Prison Coping. *The Prison Journal*, 86(2), 242-259
- Van Voorhis, P. (1994). Measuring prison disciplinary problems: a multiple indicators approach to understanding prison adjustment. *Justice quarterl*, 11(4), 679-709
- Winkle, M., Crowe, T.K., Hendrix, I. (2011). *Service dogs and people with physical disabilities partnership: A systematic review*.
<https://www.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/oti.323>
- Wright, K. N. (1989). Race and economic marginality in explaining prison adjustment. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 26(1), 67-89
- Wolfgang, M.E. (1961). Quantitative Analysis of Adjustment to the Prison Community. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 51(6), 607-618
- Zamble, E. (1992). Behaviour and Adaptation in Long-Term Prison Inmates: Descriptive Longitudinal Results. *Criminal Justice and Behavior*, 19(4), 409-425